

ZÁRÓJELENTÉS

**A termékenység és a társadalmi státusz (ts) közötti kapcsolat
a rendszerváltozás után Magyarországon, különös tekintettel
a jövedelemre, az iskolai végzettségre,
a lakóhelyre és annak fejlettségére c.
projekt teljesítéséről**

OTKA No-42908

Cseh-Szombathy László emlékének ajánlva

1. Előzmények

A projektre benyújtott pályázatot a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központjának (TKK) Népeségtudományi Kutatócsoportját (NKCs) felügyelő Prof. Dr. Cseh-Szombathy László akadémikus, illetve a NKCs nyerte el. Az erről szóló, „Kutatási megbízási szerződés”-t az OTKA Iroda ügyvezető igazgatója, Gilyen Elemérné, a témavezető kutatóhelyének vezetője, az MTA Társadalomkutató Központ igazgatója, Balogh Margit, és Cseh-Szombathy László témavezető írták alá 2003. március 28-án.

A kutatási szerződés megvalósításában résztvevők a szerződés aláírásának időpontjában a következők voltak: Dr. Józán Péter, statisztikai főtanácsadó, Központi Statisztikai Hivatal; Dr. Kovács László, MTA tudományos munkatárs, MTA TKK NKCs; Koudela Pál, tudományos segédmunkatárs, MTA TKK NKCs; Debreceni Erzsébet, tudományos segédmunkatárs, MTA TKK NKCs; és Radnóti László, vezető tanácsos, Központi Statisztikai Hivatal.

Az előzményekhez tartozik, hogy az MTA TTK Népeségtudományi Kutatócsoportja Cseh-Szombathy László akadémikus javaslatára alakult meg, azzal a céllal, hogy intézményes keretek között demográfusokat képezzen, akik később, megfelelő ismeretek birtokában, önállóan végezhetnek kutatómunkát. Ha megvalósult volna Cseh-Szombathy László koncepciója, a Magyar Tudományos Akadémia kutatócsoportjaként megerősödhetett volna egy olyan műhely, amely együttműködve az MTA releváns intézeteivel lehetővé tette volna a népeségtudomány *multidiszciplináris* művelését. Cseh-Szombathy László a népesedést a nemzet sorskérdései között tartotta számon, és úgy vélekedett, hogy ennek tanulmányozásából az Akadémia nem maradhat ki. Közgyűlési felszólalását nem lehetett figyelmen kívül hagyni; javaslatának megfelelően biztató kezdeményezések történtek: pályázatot hirdettek fiatal kutatóknak a népeségtudományi kutatócsoportban való részvételre. A közel harminc jelentkezőből négyet választottak ki. Megjegyzendő, hogy az

illetmények olyan szerények voltak, hogy a csoport megalakulásakor is az volt az álláspont, miszerint csak másod- illetve mellékállás vállalása esetében lehetséges a kutatók megtartása. A kutatócsoportot a Társadalomkutató Központ fogadta be, és nagyvonalúan teremtette meg a kutatómunka dologi feltételeit.

Nem sokkal a NKCs megalakulása után kivált a csoportból Riegler András, aki survey szakirányú szociológus volt, mert lényegesen nagyobb jövedelemmel a MATÁV-nál helyezkedett el. Később, a projekt megindulása után nem sokkal Koudéla Pál Székesfehérvárott, a Kodolányi János Főiskolán vállalt állást, Kovács László pedig súlyos, krónikus betegsége miatt távozott a csoportból. A fiatal kutatók közül egyedül Debreceni Erzsébet maradt meg a csoportban, aki a főváros X. kerületi önkormányzatánál, szerződéses munkaviszonyból származó jövedelmével biztosította a maga számára a megélhetést. Józan Péter, a csoport vezetője a KSH-ban volt főállásban, és a KSH-ban dolgozott Radnóti László és Kamarás Ferenc is, akik megbízási szerződések keretében esetenként vettek részt a feladatok elvégzésében. Cseh-Szombathy László a Kutatási megbízási szerződés megkötésekor 78 éves volt, és gyógyíthatatlan betegsége fokozatosan elhatalmasodott rajta. Rendkívüli erőfeszítéssel, élete utolsó pillanatáig segített a projekt megvalósításában. Azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy – az általános takarékoság keretében keresztülvitt restriktív következményeként – a csoport végül is megszűnt létezni. Időközben Husz Ildikó, Ph.D.-val rendelkező demográfus, félállásban a TKK munkatársa lett, és így vett részt a kutatásban; valójában azonban a projekt megvalósulása nagyrészt a KSH-ban dolgozó szakemberek közreműködésének eredménye.

2006. december 5-én az MTA Társadalomkutató Központja a Gilyen Elemérné igazgató asszonynak írt levélben az a kérelemmel fordult az OTKA Irodához, hogy mivel Cseh-Szombathy László akadémikus „megromlott egészségi állapota nem teszi lehetővé, hogy a kutatásban mindennapi, rendszeres tevékenységgel rész vegyen... ezért a jövőben... a mindennapi feladatokat

Józan Péter, az MTA doktora látná el, aki a kutatás kezdete óta.. vesz részt a vizsgálatokban”. Ily módon a 2007. évben már Józan Péter vezette a vizsgálatot. A vizsgálat vezetésében bekövetkezett változás eredményeként a termékenység és a társadalmi státusz témaköre mellett a halandóság és regionális relációban a demográfiai viszonyok témaköre is beépült a projektbe. Ennek keretében két ökológiai profilú publikáció jelent meg és egy olyan kiadvány, amely a halálozási viszonyok második világháború utáni fejlődéstörténetét mutatja be. A „Közép-Magyarország régió demográfiai atlasza” c. publikáció az ország legjelentősebb régiójában grafikusán: kartogramokban és diagramokban ábrázolja a demográfiai viszonyokat az ezredforduló körüli években társadalmi-gazdasági kontextusban. A 337 oldalas atlasz magyar-angol nyelvű, és ahhoz CD-melléklet tartozik. Az atlaszt a zárójelentéshez – kívánságra – mellékeljük. „A halandóság területi különbségei Magyarországon 2000-2006” c. kiadvány jelenleg a nyomdában van; mivel a zárójelentés megküldése után jelenik meg, úgy azt – kívánságra – utólag küldjük meg. A 153 oldalas kiadvány deskriptív jellegű és az életkilátásokat, valamint a halálloki struktúrát regionális, megyei és kisebb részben kistérségi szinten mutatja be. A halálozási viszonyok második világháború utáni fejlődéstörténetét elemző kötet címe „Válság és megújulás a második világháború utáni epidemiológiai fejlődésben Magyarországon”; ez a kiadvány az utóbbi félévszázad halandóságának alapirányzatát interpretálja, hangsúlyozva a társadalmi-gazdasági viszonyok meghatározó jelentőségét az epidemiológiai fejlődésben. A könyv előreláthatólag március elején jelenik meg és – kívánságra – utólag mellékeljük a zárójelentéshez.

Mindezt el kellett mondani ahhoz, hogy érthetővé válják az eredetileg 2003–2006 közötti időszakra tervezett projekt egy évvel történő meghosszabbítása; másképpen fogalmazva: a kutatómunka 2007 év végén fejeződött be.

2. A második világháború utáni termékenységtörténet néhány jellemzője

A projekt a *differentiális fertilitás* néhány, fontos változatát vizsgálja. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy sok mindent tudunk a termékenységről, de annak társadalmi-gazdasági, geográfiai különbségeiről csak igen keveset, az ezeket meghatározó viszonyokról, az ún. független változókról pedig szinte semmit. Azt is hangsúlyozni kell, hogy a fertilitás a kritikus népesedési viszonyok legalább félévszázada jelenlevő, egyik legfontosabb meghatározója. Az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint elérésére, még kevésbé a fenntartására tett kísérletek: a pronatalista népesedéspolitika próbálkozásai sikertelennek bizonyultak, annak ellenére, hogy néhány intézkedés más országoknak is példaadó értékű volt, és elismerést váltott ki egész Európában.

A termékenység csökkenése általános a fejlett, ipari országokban; némelyekben jelenleg alacsonyabb a szintje, mint Magyarországon, de sehol másutt nem figyelhető meg egy félévszázados „lejtmenet”, az ti., hogy az élveszületések elégtelen száma az 1950-es évek vége óta előbb a népesség potenciális, majd később tényleges fogyását idézte elő. A tényleges fogyás kumulatív értéke 1981 óta mintegy 800 ezer fő, ebből a rendszerváltozás után közel 600 ezret regisztráltak. Az előreszámítások legvalószínűbb változata 2050-re 8,5 millió körüli népességet prognosztizál (negligálva a nemzetközi vándorlás demográfiai hatását). A tartósan alacsony fertilitás nemcsak a lélekszám csökkenését jelenti, de a népesség elöregedését is, amely növeli az eltartási terhet, és ezáltal csökkenti az ország versenyképességét.

A csökkenő termékenység alapirányzatában két időszak különböztethető meg: az egyik a rendszerváltozás előtti, a másik a rendszerváltozás utáni. Még 1990-ben is 1,84 volt a teljes termékenységi arány (TTA), ez alacsonyabb a reprodukcióhoz szükséges 2,1-nél, de valójában átlagosan kétgyermekes családokat jelez befejezett termékenységgént. Az utóbbi évtizedben azonban a TTA 1,3 körül van, ez száz családban mindössze 130 gyermek megszületését

jelenti. Az élveszületések évi száma 1998 óta nem éri el a 100 ezret, 1990-ben még 126 ezer volt.

Nem túlzás az a következtetés, miszerint a rendszerváltozás sokk hullámai valószínűleg sehol nem okoztak olyan kritikus helyzetet, mint a termékenységekben.

3. A vizsgálat kérdéskörei

A projekt lényegét jelentő differenciális fertilitás vizsgálata három kérdéskörben történt:

3.1. *A termékenység gazdasági-társadalmi, földrajzi különbségeinek feltárása, és az azokat meghatározó független változók viszonylagos súlyának vizsgálata.* Ez utóbbihoz kapcsolódik egy új kompozit mutató: a *humán fejlettségi mutató: HFM* kidolgozása egy terület fejlettségének objektív, kvantitatív megállapítására. A területi fejlettség mérése három komponens mutató együttes alkalmazásával a projekt „mellékterméke”, és mind tartalmilag, mind módszertanilag nem csak a demográfiában, de más tudományos diszciplínákban is gyakorlati hasznossággal alkalmazható.

3.2. *A differenciális fertilitás az anyák iskolai végzettsége szerint.*

A termékenységi különbségek az *általános*, tehát az egész népességre jellemző *csökkenő fertilitás* kontextusában interpretálhatók. A csökkenő termékenységre vonatkozólag a szakirodalomban ismert az a vélekedés, miszerint az 1990-es években a posztszocialista országokban megfigyelhető gazdasági és társadalmi válsággal magyarázható a kevesebb gyermeket preferáló termékenységi magatartás; ezzel lényegében rokon az a hipotézis, amely a gazdasági bizonytalanság jelentőségét hangsúlyozza. A második demográfiai átmenet hívei szívesen hivatkoznak arra, hogy a gazdasági viszonyok romlása mellett a

rendszerváltozás elősegítette a Nyugat-Európában megfigyelt értékrend térnyerését Kelet-Közép-Európában, amely – többek között – a házasságkötés nélküli együttélés terjedését is jelenti. Mindehhez járult még az 1980-as évek végén elkezdődött *oktatási expanzió*, amely nem csak a felsőfokú képzési formákban résztvevők számát emelte meg, de megnövelte az oktatási rendszerben töltött idő hosszát is. Azt a kérdést sem lehet megkerülni, hogy a termékenységnek a rendszerváltozás óta bekövetkezett „szabadesésszerű” csökkenése olyan fejlemény-e, amely a nőknek, illetve a családoknak azt az elhatározását fejezi ki, hogy kevesebb gyermeket akarnak, mint a rendszerváltozás előtt, vagy a családok tervezett gyermekszámát illetően nincs lényeges változás, és a tapasztalt csökkenés a születések egy részének későbbre halasztásából származik. Másképpen fogalmazva: arról van-e szó, hogy a piacgazdaság (legalábbis fejlődésének jelenlegi stádiumában) és ennek szociológiai megfelelője, a nyitott társadalom – ahogy ez most létezik – eddig még nem találta meg a „kulcsát” a fenntartható fejlődés demográfiai kondíciójának, azaz: a termékenység még elfogadható szintjéhez szükséges fertilitási magatartásnak nincsenek meg a feltételei; vagy az a dolog lényege, hogy a tudásalapú társadalomra jellemző kompetitív szituációban a jobb versenyhelyzet elérése érdekében csak a születések időzítése változott meg. Az is szerepet játszhat ebben, hogy hosszabb ideig élünk, és (jobb) az egészségünk, továbbá az orvoslás magas színvonala lehetővé teszi a szülések későbbre halasztását. Ezt nem veszélyezteti a szülő nő idősebb kora, és a gyermek is jó eséllyel felnevelhető, ha később is születik az eddig szokásosnál. Ennek elemzését a nők *iskolai végzettségének* viszonylatában vizsgáltuk a demográfiában újabban kifejlesztett módszer segítségével, amelyet Boongarts és Feeney dolgozott ki 1998-ban. Az említett módszernek köszönhetően a demográfia egy új mutatóval gazdagodott; a termékenységi aránynak a szülés későbbre halasztását figyelembe vevő, un. „kiegyenlítő” változatáról van szó, angolul ezt *adjusted total fertility rate*-nek (ATFR) nevezik, szemben az

egyszerű total fertility rate-tel (TFR). Visszatérve a dolog érdemi részére, az iskolai végzettség és a termékenység közötti kapcsolatra, a fontosabb megállapítások a következők: A legalacsonyabb iskolai végzettségű csoportokban viszonylag magas a fertilitás, és jellemző az első gyermeknek nagyon fiatal korban való megszülése. A többi csoport esetében azonban a szülések megváltozott időzítése és a kevesebb gyermek vállalása *együtt* okozza a termékenység csökkenését. Az elemzés részletesen Husz Ildikónak a projekt keretében készült és a Demográfia 2006. 49. évf. 1. számában megjelent „Iskolázottság és gyermekvállalás időzítése” c. dolgozatában olvasható, amelyet – kívánságra utólag – csatolunk a zárójelentéshez.

3.3. A harmadik kérdéskör a *naptári éves* termékenység mellett a *kohorsz* fertilitást is vizsgálta. A naptári éves termékenység hanyatlását a *ciklikusság* jellemezte. Csökkenő, emelkedő, majd újra csökkenő fertilitási periódusok váltották egymást, oly módon, hogy az átmeneti emelkedő szakaszok nem tudták megakadályozni a termékenység süllyedő szekuláris trendjét. A magyarországi termékenység sajátos jellemzője az is, hogy egy, lényegében mindvégig pronatalista, de inkonzisztens népesedéspolitika előbb az 1950-es évek elején adminisztratív eszközökkel emelte meg rövid időre a TTA-t, majd két évtizeddel később egy progresszív intézkedés: a GYES és az un. ekhó hatás együtt 1974 és 1977 között magas élveszületési gyakoriságot és a reprodukcióhoz elegendő TTA-t eredményeztek. N.b. az ekhó hatás annak következménye volt, hogy az 1950-es évek elején született, nagy létszámú nemzedékek 20–25 évvel később, az 1970-es évek derekán születtek meg első gyermeküket. A két epizód (1953–1955, 1974–1977) között a terhességmegszakítás szinte parttalan liberalizációja az 1950-es évek második felében és az 1960-as évek elején, nyolc év alatt a termékenység 40 százalékos csökkenését okozta.

Mindezek után következett a rendszerváltozás sokkhatása: nyolc év alatt a fertilitás újra 40 százalékkal csökkent. Az 1970-es évtizedig a termékenység

csökkenése együtt járt azzal, hogy a szülő nők átlagos kora egyre alacsonyabb lett, mert nem születtek meg a magasabb sorszámú csecsemők, akiknek az anyja természetesen idősebb. Az utóbbi mintegy három évtizedre azonban az a jellemző, hogy az anyák egyre idősebb korban szülik meg első gyermeküket is. Például 2006-ban átlagosan 27,3 évesek voltak az anyák első gyermekük születésekor; ez négy éves emelkedést jelent az 1990-es évek közepéhez képest. Megnőtt a házasságon kívüli születések részaránya: ez 1949-ben 8,3, 1990-ben 13,0, 2006-ban azonban már 35,5 százalék volt.

Az egy naptári évben született nők termékenysége a *nemzedéki* (generációs vagy kohorsz) termékenység. Ennek befejezett változata a szülőképes kor végén mért termékenység; ez azoknak a nőknek az esetében, akik az I. világháború után születtek, még 220 gyermek volt 100 nőre számítva. Az 1935 és 1946 között született nők nemzedékeiben a befejezett termékenység 187 és 189 között mozgott. Érdeemes megjegyezni, hogy az 1950-es években született generációk esetében a befejezett fertilitás valamelyest emelkedett: meghaladta a 190-es értéket. A jövő szempontjából azonban az az igazán fontos körülmény, hogy a csaknem befejezett termékenység, ez az 1970-ben született, 2006-ban 36 éves nők termékenysége, 30 gyermekkel alacsonyabb azoknál a 36 éves korú nőknél, akik nyolc évvel korábban születtek. Mivel hazánkban 36 évnél idősebb korban a nők már csak nagyon ritkán szülnek gyereket, a 30 gyermekes „elmaradást” aligha lehet behozni. Ez a befejezett kohorsz termékenység rendkívül nagy mértékű csökkenését jelzi. A 3.3. pontban olvasható megfigyelések részletesen Kamarás Ferenc „A termékenység fontosabb jellemzői” c. írásában olvashatók, amely a projekt keretében készült.

4. Az ökológiai vizsgálat eredményei

A termékenység és a társadalmi státusz (ts) közötti kapcsolat vizsgálatában az *ökológiai* megközelítést választottuk. Ez azt jelenti, hogy a kapcsolatot a kistérségek, a megyék és a régiók szintjén tanulmányoztuk.

A legkisebb *megfigyelési egység* a kistérség. A 2003 és 2006 közötti négy év a *megfigyelési időszak*; ebben a kistérségek száma 168 volt. Ezek közül a legkisebb lélekszáma a Nyugat-Dunántúl régióban, Vas megyében található Őriszentpéteri kistérségnek volt 7152 lakossal, míg a legnagyobb lélekszáma az Észak-Magyarország régióban, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Miskolci kistérségnek 275 049 lakossal. Megjegyzendő, hogy Budapest 1 702 123 lakossal nincs kistérségekre osztva; a 23 fővárosi kerületet azonban önálló megfigyelési egységként „kezeltük”. A kistérségek sokaságának szélsőértékei nagyon távol esnek egymástól: a Miskolci lélekszáma harmincnolcszorosa az Őriszentpéterinek; az átlagos lélekszám – Budapest nélkül – 50 279 lakos.

A 19 megye közül a legnépesebb Pest 1 141 642 lakossal, míg a legkisebb lélekszámú Nógrád 216 423 lakossal. A Közép-Magyarország régiónak van a legnagyobb és a Nyugat- Dunántúl régiónak a legkisebb lélekszáma; az előbbié 2 843 766, az utóbbié 1 001 380 lakos.

4.1. Nyers élveszületési arány (NyÉA)

Minden statisztikai mutató, még a legegyszerűbb is, értékes információkat közöl, és jelentős az interpretációs potenciálja. Így például az a megállapítás, miszerint a megfigyelési időszakban hazánkban évente átlagosan 96 788 gyermek született, azt is jelenti – implicite – hogy a 2003 és 2006 közötti négy év része az 1998-ban elkezdődött periódusnak, amelyben kevesebb mint százezer volt az élveszületések száma évente, és ezzel egy 1876 óta létező idősor tört meg. Még a két világháború éveiben is sokkal több gyermek született, mint a 21.

század kezdetén. A NyÉA – amelyet a népesség kormegoszlása és a szülőképes női sokaság nagysága nagy mértékben befolyásol – 9,6 ezrelék volt a 2003–2006 közötti időszakban. Ez alacsonyabb mind az európai, mind a kelet-európai átlagnál, amely a 2000–2005 közötti időszakban 10,0 élveszületés volt 1000 lakosra. Legmagasabb volt a NyÉA Albániában: 17,0 ezrelék, és a legalacsonyabb Ukrajnában: 8,0 ezrelék.

A kistérségek többségében a NyÉA a 9,6 ezrelékes országos átlagot sem éri el; mindössze 58 haladja meg azt, beleértve Budapestet is, amelyben 9,7 élveszületés jutott 1000 lakosra. 106 azoknak a kistérségeknek a száma, amelyekben a NyÉA 9,6 ezrelék alatt maradt, és négyben a gyakoriság azonos az országgal. Az országos átlag feletti élveszületési gyakoriságú kistérségek közül 47 található a Dunától keletre, míg a dunántúli régiókban mindössze 11. Az Észak-Alföld régióban 20 kistérségben magasabb az élveszületési gyakoriság az országosnál, ezzel szemben a Nyugat-Dunántúl régióban összesen két ilyen kistérséget regisztráltunk. Legmagasabb a NYÉA az Észak-Magyarország régióban, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében lévő Encsi kistérségben, ahol 13,0 ezrelék, és legalacsonyabb a Nyugat-Dunántúl régióban, a Somogy megyei Lenti kistérségben, itt 7,1 ezrelék.

Budapesten tizenegy kerületben a NyÉA magasabb, míg tizenkettőben alacsonyabb a fővárosi átlagnál; a legmagasabb az 1000 lakosra jutó élveszületések száma Újpesten: 10,7 ezrelék, majd a XII., a XX. és az I. kerület következik; a legalacsonyabb gyakoriságok az V., VI. és VII. kerületben találhatók; a Belvárosban mindössze 7,7 a NyÉA.

A tizenhat 100 000-nél nagyobb népességű kistérségből nyolc a 100 000-nél nagyobb lélekszámú városokhoz tartozó kistérség. Ezek közül csak a Kecskeméti, Győri kistérségekben nagyobb a NyÉA az országosnál, a Miskolciban és a Debreceniben azonos azzal, míg a többi nagyvárosban annál kisebb. A legkisebb népességű 28 kistérségben (a 20 ezernél kisebb

lélekszámúakat soroltuk ide) mindössze nyolcban magasabb a NyÉA az országosnál.

Négy megyében a NyÉA meghaladja a tíz ezreléket, ezek Szabolcs-Szatmár-Bereg, Pest, Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar; ezzel szemben öt megyében az 1000 lakosra jutó élveszületések száma a kilenc ezreléket sem éri el, négy ezek közül a Dunántúlon található. Legalacsonyabbak az élveszületési arányok Zala, Békés, Vas, Tolna és Veszprém megyében.

A NyÉA országos átlagánál három régióban magasabb az 1000 lakosra jutó élveszületések száma, ezek a csökkenő élveszületési gyakoriság sorrendjében az Észak-Alföld régió, a Közép-Magyarország régió és az Észak-Magyarország régió; az a négy régió, amelyben a NyÉA alacsonyabb az országos átlagnál, ugyancsak annak csökkenő értékeit figyelembe véve: a Közép-Dunántúl, a Dél-Dunántúl, a Dél-Alföld és a Nyugat-Dunántúl.

4.2. A teljes termékenységi arány (TTA)

A termékenység nemzetközileg elismert mérőszáma a teljes termékenységi arány (TTA), angolul Total Fertility Rate (TFR), ami „azt fejezi ki, hogy az adott év kor szerinti születési gyakorisága mellett egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet”. Igen fontos megjegyezni, hogy ezt – szemben a nyers élveszületési aránnyal – nem befolyásolja sem a népesség kormegoszlása, sem a szülőképes nők hányada a népességben. Ahogy erről korábban már szó volt, a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges érték 2,1.

Magyarországon a 2003 és 2006 közötti időszakban a TTA országos átlaga 1,31 volt. Összehasonlításképpen: az ENSz Népesedési Főosztálya által közölt adatok szerint a 2000–2005 közötti időszakban az európai országokban a TTA 1,1 és 2,3 között volt; az előbbit Ukrajnában, az utóbbit Albániában mérték. Európa átlaga 1,4, Kelet-Európáé 1,3 volt; ez utóbbiba tartozik a posztoszocialista országok nagyobb része.

A 168 kistérség értékei 1,07 és 2,06 között változtak; az előbbit a Békéscsabai, az utóbbit az Abaúj-Hegyközi kistérségben mérték. A Békéscsabai kistérségben 74 ezren, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Abaúj-Hegyköziben 16 ezren éltek a megfigyelési időszakban. 63 kistérségben és Budapesten a TTA az országos átlag alatt, míg 99 kistérségben a fölött volt, öt kistérségben a TTA azonos volt az országos átlaggal. Az országos átlagnál magasabb TTA nagyobbraoszt a Dunától keletre lévő kistérségekben található, számuk 72; a dunántúli régiókban mindössze 27 az 1,31-es értéket meghaladó TTA-val rendelkező kistérségek száma. Vas és Zala megyékben minden kistérségben alacsonyabb a TTA 1,31-nél, míg Győr-Moson-Sopron megyében hét kistérségből mindössze egyben haladja meg a TTA az 1,31-es értéket.

Csakúgy, mint a kistérségek, megyék és régiók esetében, Budapest kerületeinek lélekszáma között is jelentős különbségek találhatók: a XXIII. kerületben, Soroksáron – amely Pesterzsébetből vált ki – mindössze 21 ezren élnek, míg a XI. kerületben 138 ezren; a TTA-ban azonban a különbségek nem jelentősek. A TTA általában a budai kerületekben magasabb, a pesti kerületekben alacsonyabb. Budapest népességében a TTA 1,19. Az I. kerületben 1,44, a XII. kerületben 1,43, a XXII kerületben 1,30, a III. kerületben 1,19, a XI. kerületben 1,18 a TTA. Ezzel szemben a Terézvárosban a TTA mindössze 0,92, Erzsébetvárosban 0,97. A fővárosi átlagnál magasabb értékek a pesti oldalon lévő kerületek közül csak Zuglóban és a peremkerületekben található: például Soroksáron a TTA 1,32 és Pesterzsébeten 1,29.

A nyolc nagyvárosi kistérségből a TTA csak a Kecskeméti kistérségben magasabb valamelyest az országos átlagnál, és a Miskolciban azonos azzal; a többi nagyvárosban a TTA alacsonyabb az országos értéknél.

A TTA tizenhat kistérségben haladja meg az országos átlagot. Plauzibilisnek látszik az a következtetés, miszerint a kistérségek népességének *nagysága* sem a nagyvárosokhoz tartozó kistérségek, sem a legkisebb lélekszámúak esetében nem meghatározó a termékenység aktuális szintjét illetően. A fertilitás nívója a

kistérségekben leginkább attól függ, hogy az egy viszonylag magasabb, vagy alacsonyabb termékenységű megyében található.

Tizenegy megyében és Budapesten a TTA alacsonyabb az országos átlagnál, nyolcban magasabb annál; ez utóbbi nyolcból csak egy, Somogy megye található a Dunántúlon. Legmagasabb a TTA Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, legalacsonyabb Zala és Vas megyében. Az Észak-Magyarország és Észak-Alföld régiókban minden megyében nagyobb a TTA az országos értéknél, míg a Közép-Dunántúl régióban minden megyében a TTA az országos átlag alatt marad. A régiók sorrendje a TTA csökkenő értéke szerint: Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Dunántúl, Közép-Magyarország, Dél-Alföld, Közép-Dunántúl és végül Nyugat-Dunántúl. Az országos átlagnál csak az Észak-Magyarország és az Észak-Alföld régió TTA-ja magasabb, a többi régióé alacsonyabb. Megjegyzendő, hogy a régiók a TTA-t tekintve kis különbségeket mutatnak, a két szélsőérték: 1,44, illetve 1,19.

A vizsgálat itt olvasható eredményei a *jelenlegi* termékenységi viszonyok legrészletesebb ismertetését jelentik; ökológiai megközelítésben ilyen a differenciális fertilitás a 21. század kezdetén. A nyers élveszületési arány (NyÉA), majd a tisztított, teljes termékenységi arány TTA alkalmazásával kistérségi, megyei és regionális szinten meggyőzően bizonyítható a fertilitásnak keletről nyugatra megfigyelhető csökkenése, amit grafikusan mutat be Magyarország kistérségekre bontott termékenységi térképe.

A vizsgálat tárgyát képező függő változó: a termékenység földrajzi különbségeinek leírása után a *független* változók ökológiai deskripciója a társadalmi státusz (ts) térbeli differenciáit tárja fel.

4.3. Az egy főre jutó adóköteles jövedelem (AKJ)

Az egy főre jutó adóköteles jövedelemben (AKJ) igen nagy különbségek vannak az országban. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az egy főre jutó AKJ – minden egyéb dolgot azonosnak feltételezve – az egy főre jutó hazai összterméktől (GDP) függ. A korrelációs együttható a régiók esetében 0,96759, a megyék és Budapest esetében 0,92019, mindkét kapcsolat szignifikáns. Mind a régiók, mind a megyék rangsora hosszú idő óta lényegében változatlan. 2005-ben az egy főre jutó AKJ 606 ezer forint volt Magyarországon. A várakozásnak megfelelően a legmagasabb AKJ-t a Közép-Magyarország régióban mérték, ebben a régióban 790 ezer forint jutott egy főre; az országos átlagnál csaknem kétszázezer forinttal magasabb értéket az magyarázza, hogy a Budapesten és a körülötte lévő agglomerációban élők jövedelmeit is a központi régióban regisztrálják. A régiók további sorrendje a csökkenő AKJ szerint Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Dél-Alföld és végül Észak–Alföld; az utóbbiban az AKJ mindössze 466 ezer forint.

Legmagasabbak a jövedelmek Budapesten: a főváros átlaga 2005-ben 887 ezer forint volt. A kerületek közül az AKJ-t tekintve a II. kerület az első, csaknem 1,4 millió (1398 ezer) forinttal, majd a XII., az I. és az V. kerület következik, ezek a milliós kerületek. A legalacsonyabb jövedelmek a VII. és VIII. kerületben találhatók, az előbbiben 672 ezer, az utóbbiban 616 ezer forint az egy főre jutó AKJ. Tizenhárom kerületben alacsonyabb, tízben magasabb a jövedelem a fővárosi átlagnál.

A 19 megye közül Fejér megyében 677 ezer, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében csak 413 ezer forint volt az AKJ. A dunántúli megyékben általában magasabbak, míg az alföldi megyékben alacsonyabbak a jövedelmek. Öt megyében – a már említett Fejér megyét is beleértve – haladják meg a jövedelmek az országos átlagot, ezek: Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Pest és Vas. Kilencvenegy kistérségben az egy főre jutó AKJ nem éri el

a félmillió forintot, ezek közül 64 található az észak-magyarországi és az alföldi régiókban, és 27 a Dunántúlon. Az Észak-Magyarország régióban, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található Borogközi kistérségben mindössze 280 ezer forint volt ez egy főre jutó AKJ 2005-ben, míg a fővárosi agglomerációba tartozó Budaörsi kistérségben 845 ezer forint.

A nyolc, 100 000-nél nagyobb népességű város rangsorát Székesfehérvár vezeti 798 ezer forintos egy főre jutó AKJ-mel, alig marad el ettől Győr, míg Nyíregyháza és Miskolc zárja a sort, az utóbbiban az AKJ egy főre számított értéke 572 ezer forint. Érdeemes megjegyezni, hogy sem a Nyíregyházi, sem a Miskolci kistérségben nem éri el az egy főre jutó AKJ az országos átlagot.

4.4. A felsőfokú végzettségűek százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben (FFV)

A terület fejlettségét mérő mutatók közül vizsgáltuk – többek között – a felsőfokú végzettségűek százalékos arányát a 25 éves és idősebb népességben. Magyarország viszonyait figyelembe véve, úgy vélekedtünk, hogy ez markánsabban mutatja a különbségeket, mint az olyan mutató, amely egy formulában tartalmazza az analfabetizmussal, illetve az alsó-, a középfokú- és a felsőfokú oktatási szinttel kapcsolatos információkat. Ez utóbbi változatot használja a United Nations Development Programme (UNDP) a Human Development Index (HDI) egyik összetevőjeként. Hazánk esetében azonban az analfabetizmus, de még az általános iskolai képzés viszonylagos súlyára vonatkozó adatok is szinte minden megfigyelési egységben nagyon hasonlóak lennének, és ily módon elfednék, vagy legalábbis nagymértékben gyengítenék az iskolázottságban lévő területi különbségeket.

Magyarországon – a 2001. évi népszámlálás adatai szerint – a felsőfokú végzettségűek részaránya a 25 éves és idősebb népességben 12,6 százalék volt. Ez az országos átlag hét regionális érték eredője, amelyből hat nagyon közel áll

egymáshoz és nem éri el az országos értéket, míg a hetedik, a Közép-Magyarország régió külön osztály képvisel, amennyiben ez utóbbi esetben a felsőfokú végzettségűek hányada – ha az országos értéket 100 százaléknak vesszük – azt 54 százalékkal haladja meg. Valójában a főváros és a vidék közötti különbségről van szó. A Közép-Magyarország régióban a felsőfokú végzettségűek részaránya 19,4 százalék, míg a többi hat régió értékei 9,4 és 10,9 százalék között találhatók; az előbbi az Észak-Alföld, az utóbbi a Nyugat-Dunántúl régióban a felsőfokú végzettségűek hányada.

Budapesten a felsőfokú végzettségűek viszonylagos súlya 23,8 százalék, a 19 megye értékei 7,8 és 12,5 százalék között mozognak, az előbbi Nógrád, az utóbbi Csongrád megyét jelöli. A fővárosi kerületek közül a II. kerületben a 25 éves és idősebb népességben 47,3 százaléknak van felsőfokú végzettsége, a XII. kerületben 46,4 százaléknak, míg az I. kerületben 42,6 százaléknak. Ezekben a kerületekben összpointosul a társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális elit jelentős része. Az V. kerületben 32,1, a XI. kerületben 33,7 százalék a FFV-ek hányada. A legalacsonyabb részarányok a XX., a XXI. és a XXIII. kerületekben találhatók, ezeknek az értékei 12-13 százalék között vannak. A fővárosi agglomerációban a Pilisvörösvári és a Szentendrei kistérség a zöldövezetbe kitelepülő értelmiség legszívesebben választott lakóhelye 20,3, illetve 20,8 százalékos részaránnyal.

A 100 000-nél nagyobb népességű városi kistérségek közül Debrecenben a legnagyobb és Kecskeméten a legkisebb a FFV-ek viszonylagos súlya, az előbbiben 19,1, az utóbbiban 12,7 százalék. A dolgok természetéből adódóan érthető, hogy minden nagyváros értéke magasabb az országos átlagnál.

Huszonhat kistérségben a FFV-ek részaránya 5,0 százalék alatt van, ebből Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér Hajdú-Bihar megyékben 3-3 található, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 4.

4.5. A születéskor várható élettartam (e^o)

A születéskor várható élettartam (e^o) a leggyakrabban használt mutatók közé tartozik mind a nemzetközi összehasonlításokban, mind a hazai viszonylatokban. A halálozási viszonyoknak, és áttételesen ez egészségi közállapotoknak az a *tisztított* mutatója, amelyet nem befolyásol a népesség korösszetétele. Az egy főre jutó hazai termék (GDP) mellett az e^o az általános fejlettség nemzetközileg elfogadott indikátora, amennyiben értékéből következtetni lehet egy ország (vagy valamely más megfigyelési egység) fejlettségére. 2005-ben Európában a születéskor várható élettartam 74,4 év volt, az EU-15-ök¹ átlaga pedig elérte a 79,5 évet. Magyarországon a 2003 és 2006 közötti időszakban a születéskor várható élettartam 72,8 év volt. A regionális értékek 73,7 és 71,5 év között mozognak, az előbbi a Közép-Magyarország, illetve a Nyugat-Dunántúl régiók, míg az utóbbi az Észak-Magyarország régió várható élettartama.

Budapesten a megfigyelési időszakban született csecsemők 76,8 évet remélhettek megélni. Másképpen fogalmazva: a fővárosban az életkilátások 2,9 évvel voltak jobbak, mint a leghosszabb várható élettartamot elért megyében, Győr-Moson-Sopronban. Az életkilátások általában kedvezőbbek a dunántúli megyékben: a rangsorban az első négy a Nyugat-Dunántúl, illetve a Közép-Dunántúl régióban található. Legrosszabbak az életkilátások Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, az előbbiben 71,4, az utóbbiban 70,9 a várható élettartam.

A fővárosi kerületek közül a II. kerületben a várható élettartam 79,4 év, ezután a XII., az I., az V. és a XI. kerület következik, a rangsor végén a IV., a IX., a XX., a VIII. és a X. kerület található. Legrosszabbak az életkilátások a Józsefvárosban és Kőbányán; ezekben a kerületben a várható élettartam mindössze 72,2 év.

---

¹ Annak a 15 országnak az átlaga, amelyek 2004 májusa előtt tagjai voltak az Európai Uniónak.

Sarkosan úgy is fogalmazhatunk, hogy a Rózsadombon az életkilátások 7,2 évvel jobbak, mint a Józsefvárosban vagy Kőbányán.

A 100 000-nél népesebb nagyvárosi kistérségekben az életkilátások 71,9 és 74,5 év között találhatók: Miskolcon a legrövidebb és Székesfehérvárott a leghosszabb a várható élettartam. A Miskolci kistérségben az életkilátások csaknem egy évvel rosszabbak az országos átlagnál, és a Kecskemétiben is éppen hogy elérik az országos átlagot.

Hazánkban a legrövidebb a várható élettartam a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Bodroghözben, mindössze 68,3 év, egyébként ebben a megyében és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében találhatók azok a kistérségek, amelyekben a legrosszabbak az életkilátások, ezek: az Abaúj-Hegyközi, az Encsi, a Tokaji és a Mátészalkai kistérség.

A fővárosi agglomeráció néhány településén, a nagyobb városokban és az üdülőkörzetekben vannak azok a kistérségek, ahol az embereknek a leghosszabb a várható élettartamuk: például Szentendrén és Balatonfüreden 75,3 év, Veszprémben 74,8, Békéscsabán és Sopronban 74,3 év. De jók az életkilátások a Kapuvári, a Dunakeszi, Pilisvörösvári, Siófoki és Balatonalmádi kistérségben is.

4.6. Humán Fejlettségi Mutató (HFM)

A területfejlesztés racionális koncepciója és a szűkös erőforrások méltányos és hatékony allokációja szükségessé tette olyan indikátorrendszer kidolgozását, amely több, alapvetően fontos mutatóból képez egy *kompozit* mutatót azzal a céllal, hogy az mérje a terület fejlettségét. A kompozit mutató kidolgozása két szempont figyelembe vételével történt: az egyik, hogy a komponens mutatók a gazdasági-társadalmi valóság meghatározó szegmenseit képviseljék; a másik, hogy a mutató egyszerű, a gyakorlatban hosszú ideig jól használható legyen.

A fenti két szempont vezette a United Nations Development Programme (UNDP) szakértőit, midőn kidolgozták a *Human Development Indexet (HDI)*. A

HDI kompozit indikátor, amely három komponens mutatóból áll: az egy főre jutó hazai termék (GDP) a gazdaság teljesítményét és indirekt módon az életszínvonalat, az oktatás „végtermékével” kapcsolatos mutató közvetve az emberi tényező, a munkaerő képzettségét, illetve a társadalom tudásállományát, végül a születéskor várható élettartam a halálozási viszonyokat, az életkilátásokat, áttételesen az egészségi közállapotokat fejezi ki egy summában úgy, hogy azt a népesség kormegoszlása nem befolyásolja. A három komponens mutató azonos súlyt kap a kompozit mutatóban. A HDI kiszámításakor a komponens mutatók esetében a jelenleg elért maximális, vagy ahhoz nagyon közeli értékekhez viszonyítják a megfigyelési egység/ország aktuális értékét. Ez például a GDP esetében a vásárlóerő paritással korrigált 40 000 USD egy főre, a születéskor várható élettartamnál 85,0 év; ezek képviselik a 100 százalékot (az érték ezrelékben is kifejezhető). A HDI szerint 2004-ben a nemzetek rangsorát Norvégia vezette, hazánk a 35. helyen volt (Csehország a 30., Lengyelország a 37. helyre került).

Az OTKA vizsgálat keretében a magyar viszonyoknak megfelelően módosítottuk a UNDP HDI-t. A módosított változat a humán fejlettségi mutató (HFM). Ennek lényege a következő: A GDP helyett az egy főre jutó adóköteles jövedelmet (AKJ) használtuk. Azért ezt, mert az AKJ-t az anyagi jólét „legközelebbi” mérőszámának vélelmeztük, de főleg azért, mert az egy főre jutó AKJ a kistérségek esetében is rendelkezésre áll (a GDP nem). A társadalmi tudásállomány mérésére a 25 éves és idősebb népességben a felsőfokú végzettségűek százalékos arányát választottuk (ennek magyarázatát leírtuk a komponens mutató területi megoszlását tárgyaló fejezetben), végül harmadik összetevő mutatóként megtartottuk a teljes népességre vonatkozó születéskor várható élettartamot. A három komponens mutató azonos súllyal szerepel a kompozit mutatóban.

A HFM kiszámításában kulcsszerepe van a százalékos mértékegységű konverziós skálának, mert a három komponens mutató csak úgy összegezhető,

ha azok értékei azonos mértékegységben, százalékban vannak kifejezve. Mind a maximális értéknek: 100 százalék, mind a minimális értéknek: 0 százalék, olyan értékeket választottunk, amelyek Magyarországon valós tartományban találhatóak, de (jelenleg) nem fordulnak elő. Így az egy főre jutó AKJ esetében 2 000 000 forint képviseli a 100 százalékot jelentő maximumot (a II. kerületben az egy főre jutó AKJ 1 398 000 forint volt 2005-ben), a minimum: 200 000 forint (a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Bodrogi kistérségben az egy főre jutó AKJ 280 000 forint volt 2005-ben). A felsőfokú végzettségűek százalékos arányának meghatározásában a szélső értékek 60, illetve 3 százalék (a II. kerületben 47,3, a Bodrogi kistérségben 3,4 százalék volt a FFV-ek részaránya a 2001. évi népszámlálás szerint). Végül, a születéskor várható élettartam esetében a skála két végpontja 82,00 és 60,00 év (a 2003 és 2006 közötti időszakban a II. kerületben 79,39, a Bodrogi kistérségben 68,31 év volt a születéskor várható élettartam). Érdeemes megjegyezni, hogy mindhárom skála végpontjai a II. kerületben, illetve a Bodrogi kistérségben találhatóak. Ez a körülmény a kiválasztott komponens mutatók konzisztenciáját is bizonyítja. A HFM kiszámításának formuláját az „Anyag és módszer” c. fejezetben közöljük.

A HFM értékeit százalékban fejezzük ki; az országos átlag a 2003 és 2006 közötti időszakban 41,09 százalék volt.

A három komponens mutató eredőjeként létrejött HFM regionális rangsorát a Közép-Magyarország régió vezeti 50,29 százalékkal, majd Nyugat-, Közép- és Dél-Dunántúl következik, a további sorrend: Dél-Alföld, Észak-Magyarország és végül Észak-Alföld. Csak Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl esetében magasabb a HFM az országos átlagnál. (lásd táblázat).

A főváros HFM-ja: 55,08 százalék, az utána következő Győr-Moson-Sopron megyéé 43,30 százalék. Hat dunántúli megye és Pest megye HFM-ja haladja

meg a 40 százalékot, a többi megye 30 és 40 százalék között található, a sereghajtó Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 30,90 százalékkal (lásd táblázat).

A fővárosi kerületek rangsorában az első három helyen budai kerület található, ezek: a II., a XII. és az I. kerület; a HFM a II. kerületben 83,44 százalék, két kerület van a 60-80 százalék közötti osztályközben, két kerület 50–59 százalék között, és tíz kerületben a HFM 40 és 49 százalék között mozog; az utolsó helyen a XX. kerület, Pesterzsébet van 42,87 százalékkal, ez alig több mint fele a II. kerület értékének (lásd táblázat).

A 168 kistérség rangsorát a fővárosi agglomeráció kistérségei, a Szentendrei, Pilisvörösvári, Budaörsi kistérségek vezetik. A rangsorban az első öt kistérségben a HFM 50 százalék felett van, kilencben 40–49, huszonnégyben 40–44, harmincháromban 35–39, harmincnyolcban 30–34, negyvenkilencben 25–29, nyolcban 20-24 százalék között volt a megfigyelési időszakban; a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Bodrogi kistérségben a HFM 17,72 százalék volt. A 20–24 százalék közötti osztályközben egy Békés, egy Somogy, egy Hajdú-Bihar, két Szabolcs-Szatmár-Bereg és három Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistérség található (lásd táblázat).

A nyolc, 100 000-nél népesebb nagyvárosi kistérség csoportjában a Székesfehérvári az első, és a Miskolci az utolsó; ezek a kistérségek a 40–44, illetve a 45–49 százalékos osztályközben találhatók, egyedül a Miskolci HFM-ja nem éri el a 40 százalékot: 39,55 százalék. Az első hat nagyvárosi kistérség HFM-ja magasabb az országos értéknél, a Kecskeméti kistérségé lényegében azonos azzal, míg a Miskolci kistérségé alacsonyabb annál.

5. Adatforrások és módszertan

A vizsgálat adatai három adatforrásból származnak: ezek a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2003-2006. évi népmozgalmi adatbázisa, a 2001. évi népszámlálás adatbázisa és az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) 2005. évi, egy főre jutó adóköteles jövedelemre (AKJ) vonatkozó adatai. A nyers élveszületési arányok (NyÉA), a teljes termékenységi arányok (TTA) és a születéskor várható élettartamok (e^0) a népmozgalmi adatbázisból *számított* adatok és a 2003–2006 közötti időszakra vonatkoznak, a felsőfokú végzettségűek (FFV) százalékos arányai a 25 éves és idősebb népességben a 2001. évi népszámlálásból származnak. A humán fejlettségi mutató (HFM) – ahogy erről már máshol is szó volt – három komponens mutató: az egy főre jutó AKJ, a FFV-k százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben és a születéskor várható élettartam eredője; a kompozit mutatóban mindhárom komponens azonos súllyal van jelen. Minden mutatót kiszámítottunk a régiók, a megyék és Budapest, a kistérségek és a fővárosi kerületek viszonylatában.

A következőkben közöljük a humán fejlettségi mutató (HFM) kiszámításának formuláját.

A humán fejlettségi mutató – HFM számítása a United Nations Development Programme (UNDP) human development index (HDI) számítási módszerén alapszik. A népesség valamely – elsősorban területileg meghatározott – csoportjára vonatkozólag az egy főre jutó adóköteles jövedelmet, a felsőfokú végzettségűek százalékos arányát a 25 éves és idősebb népességben, illetve a születéskor várható élettartamot rendre x_1 , x_2 és x_3 jelöli. A jövedelemnek a logaritmusát vesszük, áttérve az $y_1 = \log x_1$, $y_2 = x_2$ és $y_3 = x_3$ változókra. Az y_i változók lineáris függvényeként adjuk meg a humán fejlettségi mutatót. Az $a_1 = \log 200000 \text{ Ft}$, $b_1 = \log 2000000 \text{ Ft}$, $a_2 = 3\%$ és $b_2 = 60\%$, $a_3 = 60 \text{ év}$, $b_3 = 82 \text{ év}$ jelölésekkel élve a

$$z_i = 100 \cdot \frac{y_i - a_i}{b_i - a_i}$$

lineáris transzformációnak vetjük alá a változókat. A humán fejlettségi mutatót a z_i értékek átlagaként határozzuk meg:

$$HFM = \frac{z_1 + z_2 + z_3}{3}.$$

6. Következtetések

A TTA országszerte 1,30 körül van, és bár Budapest VI. kerületében mindössze 0,92, az Abaúj-Hegyközi kistérségben pedig 2,06 (ezek a szélsőértékek), országos viszonylatban valójában nincs számottevő különbség a TTA tekintetében.

A megfigyelési egységek minden csoportjában – kivéve Budapest kerületeit – következetesen *inverz* kapcsolat van egyrészt a TTA, másrészt az egy főre jutó adóköteles jövedelem, a felsőfokú végzettségűek százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben, a születéskor várható élettartam és végül a humán fejlettségi mutató között. Másképpen fogalmazva, (a főváros kivételével) *az alacsonyabb társadalmi státusz eredményez magasabb termékenységet.*

Budapesten *pozitív* kapcsolat van a függő változó és a független változók között: *minél magasabb a társadalmi státusz, annál magasabb a termékenység.* Hogy a TTA vonatkozásában miért viselkedik a főváros másképpen, mint az ország egésze – ennek kiderítésére a termékenységi magatartásra vonatkozó szociológiai-demográfiai vizsgálatok szükségesek. De figyelembe véve, hogy a TTA általában a budai kerületekben magasabb, és a pesti kerületekben alacsonyabb, továbbá, hogy a fővárosi átlagnál magasabb értékek a pesti oldalon lévő kerületek közül csak Zuglóban és a peremkerületekben találhatók (lásd táblázat), nem zárható ki, hogy a következő fejtegetés valószínűleg közel jár az igazsághoz. Budapest társadalma sokkal erősebben rétegzett, mint a vidéké,

kiváltképpen nagy a felsőfokú végzettségű, magasan kvalifikált értelmiség, tágabban értelmezve a professzionális felső középosztály és a középen elhelyezkedő kispolgárság és az elkispolgárosodott munkásság részaránya. A felsőfokú végzettségűek nagyjából egymással kötnek házasságot, ezért az ilyen kétkeresős családokban viszonylag nagy az egy főre jutó jövedelem: például a II. kerületben közel 1,4 millió, a XII. kerületben 1,3 millió forint. Az anyagilag megalapozott háztartás és az ambiciózus életfelfogás, a hazánkban ideálisnak tartott kétgyermekes családot is vállalhatóvá teszi. Fogalmazzunk úgy: ez a családnagyság a professzionális felső középosztályban az elfogadott társadalmi norma. Ezzel szemben a kispolgári státuszú emberek jelentős részben szerény jövedelmű, beosztással élő, szolid életvezetésű emberek, akik közül sokan tudatosan legfeljebb egy gyermeket akarnak, mert annak a neveltetését, az azzal járó terheket hajlandók vállalni. A Terézváros és az Erzsébetváros népességében igen magas ennek a társadalmi rétegnek a részaránya; mindkét kerületben 1,0 alatt van a TTA. Az itt leírt fejtegetés természetesen nem több egy hipotézisnél, és úgy véljük, hogy sok mindent lehetne elmondani a fejtegetés mellett és ellen, illetve, hogy azt még sokkal jobban lehetne árnyalni. A független változók közül a humán fejlettségi mutatónak és a születéskor várható élettartamnak van a legerősebb magyarázó ereje, ezek esetében a legnagyobb a korrelációs együttható értéke, természetesen a szignifikancia mérőszámai is itt a legmeggyőzőbbek. Érdekes megjegyezni, hogy a rangsorban az egy főre jutó adóköteles jövedelem van a harmadik helyen, és a leggyengébb magyarázó ereje a felsőfokú végzettségűek részarányának van. Mindezek részletes, kvantifikált leírását az ökológiai vizsgálat minden szintjén tartalmazza az 1. táblázat.

1. táblázat

A teljes termékenységi arány (TTA) egyrészt, másrészt az egy főre jutó adóköteles jövedelem (AKJ), a felsőfokú végzettségűek (FFV) százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben, a születéskor várható élettartam (e^o) és a humán fejlettségi mutató (HFM) közötti kapcsolat szorosságát mérő korrelációs együtthatók

Megfigyelési egységek:	TTA	AKJ	FFV	e^o	HFM
Régiók:	1,30	-0,52456	-0,30423	-0,84305	-0,56569
		p=0,2268	p=0,5071	p=0,0172	P=0,1856
Megyék és a főváros:	1,30	-0,53625	-0,38506	-0,79517	-0,61099
		p=0,0148	p=0,0936	p<0,0001	P<0,0042
Kistérségek:	1,36 ^{a)}	-0,54686	-0,43261	-0,60152	-0,61231
		p<0,0001	p<0,0001	p<0,0001	P<0,0001
Budapest kerületei:	1,20	0,50124	0,31465	0,36187	0,38585
		p=0,0148	p=0,1437	p=0,0897	P=0,0690
A 100 000-nél népesebb városok kistérségei	1,22	-0,28871	-0,91339	-0,78544	-0,72358
		p=0,4880	p<0,0015	p=0,0209	P=0,0425

^{a)} Nem súlyozott érték

A vizsgálat narratívájának befejezéseként közöljük a táblázatokat és a termékenység (a függő változó) és a társadalmi státusz mutatói (független változók) közötti kapcsolat szorosságát mérő korrelációs együtthatókra vonatkozó számításokat.

A táblázatok regionális, megyei és kistérségi szinten, Budapest esetében a kerületekre vonatkozólag a következő adatokat tartalmazzák: 1. a népesség lélekszáma, 2. nyers élveszületési arány: NyÉA, 3. teljes termékenységi arány: TTA, 4. a TTA az országos érték százalékában: TTAI (index), 5. az egy főre jutó adóköteles jövedelem: AKJ (ezer Ft-ban), 6. a felsőfokú végzettségűek százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben: FFV, 7. születéskor

várható élettartam: e^0 , és végül 8. humán fejlettségi mutató: HFM (százalékban).

A függő és független változók közötti kapcsolat szorosságát mérő számítások a fentebb már említett szinteken egyrészt a TTA, másrészt az egy főre jutó AKJ, a FFV-k százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben, a születéskor várható élettartam, és végül a HFM közötti korrelációs koefficienseket közlik, de megadják a független változók közötti összefüggés szorosságát kifejező korrelációs együtthatókat is, ilyen például az egy főre jutó AKJ és a várható élettartam közötti kapcsolat; minden összefüggés esetében információ olvasható a szignifikanciára vonatkozólag is.

* * *

A vizsgálat keretében került sor az MTA Társadalomkutató Központ Népeségtudományi Kutatócsoport rendezésében 2005. december 8-án a „Népesedési viszonyok másfél évtizeddel a rendszerváltozás után” c. konferenciára, amelynek „Termékenység és család” szekciójában öt előadás hangzott el a témakörből.

Az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya a Tudomány hónapja keretében tudományos ülést rendezett 2007. november 14-én „Időszerű népesedési problémák Magyarországon és az Európai Unió országaiban” címmel. A tudományos ülésen két előadás tartottak a projekt munkatársai a vizsgálat témaköréből.

* * *

A vizsgálat keretében folyó kutatások megállapításai csapatmunka eredményei, annak ellenére így van ez, hogy az eredeti csoport tagjaiból csak Józán Péter és Debreceni Erzsébet maradt meg. A csoport kültagjaként Radnóti László

mindvégig részt vett a kutatásokban, és ő végezte a számításokat. A térképek megszerkesztése hasonlóképpen az ő munkája. A humán fejlettségi mutató (HFM) kidolgozásában a koncepció Józan Péter munkája, a matematikai formula megalkotásáért Radnóti Lászlót illeti elismerés. Az ökológiai vizsgálathoz Husz Ildikó és Kamarás Ferenc saját, releváns kutatásaikkal csatlakoztak, amelyek az anyák iskolázottsága és a termékenység közötti kapcsolatot, illetve a kohorsz fertilitás 20. századi alapirányzatát elemezték. Debreceni Erzsébet és Dávid Pálné munkája az adatgyűjtésben és feldolgozásban nélkülözhetetlen volt. A vizsgálat technikai lebonyolítása, többek között a táblázatok elkészítése Várady Somát dicséri. A vizsgálatot kezdetben Cseh-Szombathy László, a későbbiekben Józan Péter irányította. Az elemzést Józan Péter írta.

A táblázatokat és térképeket mellékletként csatoljuk.

* * *

Összefoglaló

**(A termékenység és a társadalmi státusz (ts) közötti kapcsolat
a rendszerváltozás után Magyarországon, különös tekintettel
a jövedelemre, az iskolai végzettségre,
a lakóhelyre és annak fejlettségére
c. projekthez)**

„A termékenység és a társadalmi státusz (ts) közötti kapcsolat a rendszerváltozás után” c. vizsgálat a 2003 és 2006 közötti időszakra vonatkozik. A termékenységet a teljes termékenységi arány (TTA) képviseli, de kiszámítottuk a nyers élveszületési arányt (NyÉA) is. A társadalmi státusz (ts) mutatói az egy főre jutó adóköteles jövedelem (AKJ), a felsőfokú végzettségűek (FFV) százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben, a születéskor várható élettartam (e^0) és a humán fejlettségi mutató (HFM) voltak. A HFM-t a vizsgálat keretében dolgoztuk ki a United Nations Development Programme (UNDP) Human Development Index (HDI) mintájára. A HFM ismereteink szerint az első olyan, a magyarországi körülmények között minden viszonylatban alkalmazható mutató, amely a *humán szférára* vonatkozik, és *nem természetes dologi* komponensekből tevődik össze; ezek a gazdaságot/jólétet, a tudásállomány legmagasabb szintű részét és az életkilátásokat kifejező mutatók. Nevesítve a komponens mutatók a következők: az egy főre jutó adóköteles jövedelem, a felsőfokú végzettségűek százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben és a születéskor várható élettartam. Mindhárom komponens mutató azonos súllyal van jelen a kompozit mutatóban. A HFM nem csak hazánkban, de *minden fejlett piacgazdaságot működtető országban* felhasználható a *legkisebb megfigyelési* egységek esetében is, így módon lehetővé válnak a „standardizált”, nemzetközi összehasonlító vizsgálatok. Úgy véljük, hogy a mutató kidolgozása a vizsgálat kiemelkedően fontos „mellékterméke”.

A vizsgálat a következő részvizsgálatokból áll:

1. A termékenység és a társadalmi státusz közötti kapcsolat ökológiai vizsgálata, 2003–2006

1.1. Kiszámítottuk a TTA-t és a e^o -t minden régióra, megyére, kistérségre és a budapesti kerületekre. Az egy főre jutó AKJ és a felsőfokú végzettségűek százalékos aránya rendelkezésünkre állt. Érdekes és tanulságos a szélsőértékek párba állítása (lásd 2. táblázat²).

1.2. Kiszámítottuk egyrészt a TTA, másrészt a társadalmi státuszt reprezentáló független változók: az egy főre jutó AKJ, FFV-ek százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben, a születéskor várható élettartam és a HFM közötti kapcsolat erősségét a hét régió, a 19 megye és Budapest, a 168 kistérség, a 23 fővárosi kerület és a nyolc, százezernél népesebb városi kistérség esetében. A korrelációs együtthatók értékét és a szignifikancia szinteket a táblázatok tartalmazzák.

1.3. Megállapítottuk, hogy egyrészt a TTA, másrészt a társadalmi státuszt kifejező független változók közötti kapcsolat erősségét tekintve a HFM-nek és az e^o -nak van a legerősebb magyarázó ereje, ezek esetében a legnagyobb a korrelációs együttható értéke, természetesen a szignifikancia mérőszámai is ezeknek a mutatóknak az esetében a legmeggyőzőbbek. A rangsorban az egy főre jutó AKJ van a harmadik helyen, és a leggyengébb magyarázó ereje a FFV-ek százalékos arányának van.

1.4. Megállapítottuk, hogy *inverz* kapcsolat van a társadalmi státusz és a termékenység szintje között. Ez a kvantifikáltan bizonyított kapcsolat azonban

---

² Lásd Melléklet.

nem érvényes a budapesti kerületek esetében. Másképpen fogalmazva: minél magasabb a társadalmi státusz, annál alacsonyabb a termékenység, a fővárosban azonban a magasabb társadalmi státuszhoz társul a magasabb termékenység.

1.5. A fővárosi kerületek esetében a termékenység és a társadalmi státusz közötti direkt kapcsolatot Budapest népességének nagyobb tagoltságával, illetve a professzionális felső-középosztálynak, valamint a kispolgárságnak az országosnál nagyobb részarányával és a rétegspecifikus termékenységi magatartással kíséreltük meg interpretálni. (A részletes interpretáció a „Következtetések”-ben olvasható.)

* * *

Az ökológiai vizsgálat mellett „Az iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése” c. dolgozatban a differenciális fertilitás egy sajátos esetének elemzése olvasható, amelyben a rendező elv az *anyák iskolai végzettsége* volt. Megállapítást nyert, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségű csoportokban viszonylag magas a fertilitás, és jellemző az első gyermeknek *nagyon* fiatal korban való megszülése. A többi csoport esetében azonban a szülések megváltozott időzítése és a kevesebb gyermek vállalása *együtt* okozza a termékenység csökkenését. A vizsgálat – többek között – a Boongarst és Feeney által 1998-ban kidolgozott módszerrel készült. Ennek a módszernek az alkalmazásával bizonyítható volt, hogy amennyiben a szülés halasztásának hatását figyelembe vesszük az adjusted (kiegyenlítő) total fertility rate (ATFR) akár ötven százalékkal is magasabb lehet a TFR-nél; például 2003-ban az előbbi mintegy 1,9, az utóbi hozzávetőleg 1,3 volt.

A *kohorsz fertilitás*: az azonos naptári évben született női nemzedék termékenységének elemzése azt mutatta, hogy bár a *befejezett* fertilitást tekintve magasabb és alacsonyabb értékű idősorok váltakoznak egy évszázad

viszonylatában, nagy differencia nem fedezhető fel a nemzedékek között. De a 36 éves nők esetében lényeges különbség van azok között, akik 1970-ben, illetve nyolc évvel korábban születtek. A 36 éves korban mért termékenység *kvázi befejezettnek* tekinthető, mivel ennél idősebb korban csak elvétve fordulnak elő szülések hazánkban. Az 1970-ben született, tehát 2006-ban 36 éves női nemzedék száz főre jutó gyermekszáma harminccal kevesebb az 1962. évi születési kohorsznál. Ezt az elmaradást aligha lehet behozni.

Az eredetileg kizárólag a termékenység témakörét vizsgáló projekt kibővült a demográfiai viszonyok és a halandóság témakörének elemzésével, annak megfelelően, hogy Cseh-Szombathy László súlyosbodó betegsége miatt Józán Péter vette át annak irányítását. A demográfiai viszonyok, illetve a mortalitás vizsgálatának keretében három kiadvány készült el, ezek a következők:

1. Közép-Magyarország régió demográfiai atlasza, magyar-angol nyelvű kiadvány, Szerkesztette: Józán Péter, KSH, MTA Társadalomkutató Központ, 2007; p.: 337.
2. A halandóság területi különbségei Magyarországon, 2000-2006., Szerkesztette: Józán Péter; KSH, 2007; p.: 153; In print. Előreláthatólag márciusban jelenik meg.
3. Válság és megújulás a második világháború utáni epidemiológiai fejlődésben Magyarországon, írta: Józán Péter; MTA Társadalomkutató Központ, 2008; p.: 128; In print. Előreláthatólag márciusban jelenik meg.

* * *

A human fejlettségi mutató (HFM) a magyarországi kistérségekben

Rang	Terület	Megye	Régió	Az egy főre jutó adóköteles jövedelem: AKJ (ezer Ft-ban)	A felsőfokú végzettségűek százalékos aránya a 25 éves és idősebb népességben: FFV	Születéskor várható élettartam (években)	Humán fejlettségi mutató: HFM
1	4314 Szentendrei	Pest	Közép-Mo.	807.06	20.80	75.25	53.72
2	4313 Pilisvörösvári	Pest	Közép-Mo.	805.73	20.30	74.69	52.54
3	4310 Budaörsi	Pest	Közép-Mo.	844.89	16.40	74.46	50.60
4	4908 Veszprémi	Veszprém	Közép-Dunántúl	750.33	17.90	74.80	50.27
5	4311 Dunakeszi	Pest	Közép-Mo.	811.62	16.20	74.66	50.21
6	3707 Székesfehérvári	Fejér	Közép-Dunántúl	797.60	16.80	74.45	49.99
7	4001 Egri	Heves	Észak-Mo.	709.58	18.20	74.05	48.50
8	3903 Debreceni	Hajdú-Bihar	Észak-Alföld	663.75	19.10	74.32	48.47
9	3802 Győri	Győr-M-S	Nyugat-Dunántúl	761.33	15.90	74.04	48.17
10	3606 Szegedi	Csongrád	Dél-Alföld	642.60	18.10	74.01	46.96
11	4808 Szombathelyi	Vas	Nyugat-Dunántúl	724.08	14.80	74.01	46.75
12	4903 Balatonfüredi	Veszprém	Közép-Dunántúl	633.81	13.70	75.34	46.20
13	3207 Pécsi	Baranya	Dél-Dunántúl	643.40	17.30	73.79	46.18
14	4304 Gödöllői	Pest	Közép-Mo.	714.20	14.30	73.50	45.48
15	4604 Szolnoki	Jász-N-SZ	Észak-Alföld	664.60	14.30	73.49	44.43
16	3704 Gárdonyi	Fejér	Közép-Dunántúl	675.93	11.80	74.27	44.40
17	4902 Balatonalmádi	Veszprém	Közép-Dunántúl	623.06	12.80	74.28	43.82
18	5005 Zalaegerszegi	Zala	Nyugat-Dunántúl	660.88	12.20	73.92	43.77
19	4508 Nyíregyházai	Szabolcs-SZ-B	Észak-Alföld	594.62	15.70	73.48	43.62
20	3401 Békéscsabai	Békés	Dél-Alföld	587.87	13.40	74.34	43.41
21	3702 Dunaújvárosi	Fejér	Közép-Dunántúl	762.92	10.50	72.92	43.35
22	3805 Soproni	Győr-M-S	Nyugat-Dunántúl	599.33	12.20	74.27	42.88
23	4106 Tatai	Komárom-E	Közép-Dunántúl	672.37	13.00	72.85	42.87
24	4309 Váci	Pest	Közép-Mo.	661.19	12.50	72.98	42.54
25	4408 Siófoki	Somogy	Dél-Dunántúl	557.01	11.60	74.75	42.21
26	4315 Veresegyházi	Pest	Közép-Mo.	659.72	10.80	73.36	42.08
27	4803 Körmen	Vas	Nyugat-Dunántúl	659.80	8.60	74.10	41.91
28	4104 Komáromi	Komárom-E	Közép-Dunántúl	721.03	8.60	73.05	41.61
29	4102 Esztergomi	Komárom-E	Közép-Dunántúl	649.86	12.00	72.69	41.55
30	3511 Tiszaújvárosi	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	794.08	10.50	71.35	41.54
31	4703 Paksi	Tolna	Dél-Dunántúl	680.04	9.40	73.13	41.36
32	5001 Keszthelyi	Zala	Nyugat-Dunántúl	532.94	12.90	74.01	41.20
33	3304 Kecskeméti	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	605.97	12.70	72.77	41.06
34	3705 Móri	Fejér	Közép-Dunántúl	698.22	7.10	73.16	40.44
35	4004 Gyöngyösi	Heves	Észak-Mo.	609.34	10.00	73.30	40.38
36	4806 Sárvári	Vas	Nyugat-Dunántúl	645.55	7.70	73.62	40.34
37	4704 Szekszárdi	Tolna	Dél-Dunántúl	577.55	11.60	73.13	40.27

38	5004 Nagykanizsai	Zala	Nyugat-Dunántúl	588.29	9.50	73.66	40.12
39	3804 Mosonmagyaróvári	Győr-M-S	Nyugat-Dunántúl	590.35	8.50	73.65	39.56
40	3501 Miskolci	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	571.99	13.80	71.89	39.55
41	4107 Tatabányai	Komárom-E	Közép-Dunántúl	669.06	10.60	71.28	39.01
42	4307 Ráckevei	Pest	Közép-Mo.	591.41	9.20	72.92	38.90
43	3803 Kapuvári	Győr-M-S	Nyugat-Dunántúl	534.84	6.40	74.55	38.27
44	4404 Kaposvári	Somogy	Dél-Dunántúl	532.86	12.00	72.39	38.23
45	3801 Csornai	Győr-M-S	Nyugat-Dunántúl	553.44	6.40	74.16	38.18
46	3710 Ercsi	Fejér	Közép-Dunántúl	615.80	8.30	72.35	38.09
47	4807 Szentgotthárdi	Vas	Nyugat-Dunántúl	606.85	7.50	72.79	38.08
48	4804 Kőszegi	Vas	Nyugat-Dunántúl	563.56	11.30	71.96	37.98
49	4801 Celldömölki	Vas	Nyugat-Dunántúl	558.71	6.50	73.89	37.97
50	3408 Gyulai	Békés	Dél-Alföld	517.86	10.20	72.92	37.56
51	3905 Hajdúszoboszlói	Hajdú-Bihar	Észak-Alföld	523.29	8.70	73.32	37.44
52	4906 Tapolcai	Veszprém	Közép-Dunántúl	515.84	9.50	72.99	37.20
53	4105 Oroszlányi	Komárom-E	Közép-Dunántúl	658.52	7.20	71.45	37.06
54	4909 Zirci	Veszprém	Közép-Dunántúl	564.69	7.30	72.84	37.00
55	4205 Salgótarjáni	Nógrád	Észak-Mo.	531.71	10.90	72.00	36.96
56	4403 Fonyódi	Somogy	Dél-Dunántúl	473.04	10.20	73.35	36.91
57	4907 Várpalotai	Veszprém	Közép-Dunántúl	624.02	7.40	71.63	36.67
58	5002 Lenti	Zala	Nyugat-Dunántúl	509.55	6.50	73.91	36.65
59	3701 Bicskei	Fejér	Közép-Dunántúl	581.46	8.00	72.04	36.61
60	4904 Pápai	Veszprém	Közép-Dunántúl	520.09	8.40	72.92	36.57
61	4201 Balassagyarmati	Nógrád	Észak-Mo.	558.02	8.40	72.20	36.50
62	4410 Balatonföldvári	Somogy	Dél-Dunántúl	456.09	8.60	73.79	36.10
63	3602 Hódmezővásárhelyi	Csongrád	Dél-Alföld	489.69	10.10	72.52	36.09
64	4901 Ajkai	Veszprém	Közép-Dunántúl	575.07	6.60	72.33	36.07
65	4101 Dorogi	Komárom-E	Közép-Dunántúl	600.43	6.80	71.84	36.07
66	4005 Hatvani	Heves	Észak-Mo.	577.82	7.40	71.77	35.76
67	4312 Gyáli	Pest	Közép-Mo.	569.32	6.60	72.20	35.74
68	4204 Rétsági	Nógrád	Észak-Mo.	547.42	6.30	72.53	35.49
69	3405 Szarvasi	Békés	Dél-Alföld	474.77	9.20	72.76	35.47
70	3607 Szentesi	Csongrád	Dél-Alföld	494.99	8.20	72.52	35.13
71	3806 Téti	Győr-M-S	Nyugat-Dunántúl	554.49	4.60	72.81	35.10
72	4802 Csepregi	Vas	Nyugat-Dunántúl	530.04	6.40	72.45	34.96
73	3906 Polgári	Hajdú-Bihar	Észak-Alföld	484.77	5.30	73.65	34.84
74	3301 Bajai	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	432.24	9.70	73.02	34.80
75	3807 Pannonhalmai	Győr-M-S	Nyugat-Dunántúl	553.45	6.50	71.86	34.75
76	4305 Monori	Pest	Közép-Mo.	534.27	6.60	71.96	34.45
77	3709 Adonyi	Fejér	Közép-Dunántúl	586.44	4.90	71.56	34.19
78	4601 Jászberényi	Jász-N-SZ	Észak-Alföld	499.74	7.70	71.99	34.17
79	4301 Aszódi	Pest	Közép-Mo.	532.74	6.80	71.69	34.11
80	3202 Mohácsi	Baranya	Dél-Dunántúl	470.33	6.90	72.64	33.81
81	4701 Bonyhádi	Tolna	Dél-Dunántúl	458.06	6.90	72.79	33.65
82	4702 Dombóvári	Tolna	Dél-Dunántúl	444.99	7.40	72.86	33.64
83	3403 Orosházai	Békés	Dél-Alföld	479.39	7.00	72.29	33.62
84	3307 Kiskunhalasi	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	489.18	8.50	71.42	33.47
85	4103 Kisbéri	Komárom-E	Közép-Dunántúl	574.38	5.20	71.14	33.43

86	4308 Szobi	Pest	Közép-Mo.	538.00	7.00	70.91	33.20
87	3208 Pécsváradi	Baranya	Dél-Dunántúl	442.79	5.40	73.38	33.18
88	3306 Kiskunfélegyházai	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	460.59	7.50	72.18	33.17
89	3504 Kazincbarcikai	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	527.35	7.70	70.64	32.91
90	3303 Kalocsai	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	428.34	7.50	72.61	32.76
91	4203 Pásztói	Nógrád	Észak-Mo.	462.11	5.80	72.44	32.61
92	3904 Hajdúböszörményi	Hajdú-Bihar	Észak-Alföld	420.30	7.00	72.87	32.59
93	4302 Ceglédi	Pest	Közép-Mo.	438.78	7.20	72.31	32.49
94	3407 Békési	Békés	Dél-Alföld	409.10	6.90	73.07	32.45
95	3508 Sátoraljaújhelyi	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	506.37	9.80	69.81	32.29
96	3601 Csongrádi	Csongrád	Dél-Alföld	424.86	9.20	71.53	32.00
97	3505 Mezőkövesdi	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	470.38	7.10	71.22	31.79
98	3604 Makói	Csongrád	Dél-Alföld	438.97	6.30	72.14	31.70
99	3507 Sárospataki	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	453.95	9.40	70.60	31.66
100	4303 Dabasi	Pest	Közép-Mo.	459.15	6.00	71.76	31.60
101	4809 Vasvári	Vas	Nyugat-Dunántúl	481.67	4.90	71.53	31.31
102	4607 Mezőtúri	Jász-N-SZ	Észak-Alföld	420.51	7.00	72.00	31.28
103	4805 Óriszentpéteri	Vas	Nyugat-Dunántúl	478.72	5.40	71.33	31.20
104	4602 Karcagi	Jász-N-SZ	Észak-Alföld	418.76	7.20	71.89	31.17
105	3706 Sárbogárdi	Fejér	Közép-Dunántúl	452.05	5.60	71.73	31.10
106	5006 Zalaszentgróti	Zala	Nyugat-Dunántúl	444.25	5.70	71.60	30.71
107	3201 Komló	Baranya	Dél-Dunántúl	418.75	6.00	71.85	30.41
108	4606 Törökszentmiklósi	Jász-N-SZ	Észak-Alföld	416.74	5.70	71.97	30.34
109	3907 Püspökladányi	Hajdú-Bihar	Észak-Alföld	409.94	5.30	72.13	30.11
110	4504 Kisvárdai	B	Szabolcs-SZ-Észak-Alföld	433.78	7.10	70.81	29.99
111	4905 Sümegi	Veszprém	Közép-Dunántúl	442.21	5.40	71.28	29.97
112	3308 Kiskunmajsai	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	414.58	5.70	71.71	29.87
113	3309 Kunszentmiklósi	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	419.09	5.40	71.58	29.65
114	4003 Füzesabonyi	Heves	Észak-Mo.	412.76	5.50	71.66	29.62
115	4202 Bátorfyerenyei	Nógrád	Észak-Mo.	425.78	5.60	71.27	29.53
116	3305 Kiskőrösi	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	343.02	6.20	72.94	29.29
117	3406 Szeghalomi	Békés	Dél-Alföld	418.81	4.50	71.61	29.17
118	3209 Szentlőrinci	Baranya	Dél-Dunántúl	437.41	5.70	70.73	29.16
119	3205 Siklósi	Baranya	Dél-Dunántúl	411.55	5.40	71.39	29.11
120	5003 Letenyei	Zala	Nyugat-Dunántúl	437.77	4.00	71.23	28.94
121	4006 Pétervárárai	Heves	Észak-Mo.	383.42	5.10	72.06	28.92
122	4407 Nagyatádi	Somogy	Dél-Dunántúl	422.79	7.00	70.39	28.91
123	4306 Nagykáti	Pest	Közép-Mo.	438.83	4.80	70.84	28.86
124	4406 Marcali	Somogy	Dél-Dunántúl	410.33	6.20	70.86	28.73
125	4603 Kunszentmártoni	Jász-N-SZ	Észak-Alföld	377.94	5.40	71.89	28.63
126	3901 Balmaújvárosi	Hajdú-Bihar	Észak-Alföld	372.21	4.50	72.32	28.53
127	3708 Abai	Fejér	Közép-Dunántúl	463.29	3.90	70.44	28.50
128	4509 Tiszavasvári	Szabolcs-SZ-B	Észak-Alföld	392.51	6.50	71.00	28.47
129	4409 Tabi	Somogy	Dél-Dunántúl	405.61	5.20	71.12	28.38
130	3509 Szerencsi	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	393.14	6.20	71.03	28.37
131	3902 Berettyóújfalui	Hajdú-Bihar	Észak-Alföld	379.71	5.90	71.47	28.36
132	3703 Enyingi	Fejér	Közép-Dunántúl	434.16	4.60	70.61	28.23
133	3302 Bácsalmási	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	341.58	5.20	72.66	28.22
134	4705 Tamási	Tolna	Dél-Dunántúl	380.08	6.00	71.05	27.79
135	4402 Curgói	Somogy	Dél-Dunántúl	388.35	5.60	70.98	27.77
136	4605 Tiszafüredi	Jász-N-SZ	Észak-Alföld	387.12	6.00	70.65	27.45

137	3605 Mórahalomi	Csongrád	Dél-Alföld	340.56	4.40	72.46	27.41
138	4002 Hevesi	Heves	Észak-Mo.	368.05	5.00	71.28	27.09
139	4401 Barcsi	Somogy	Dél-Dunántúl	391.09	6.60	70.07	27.07
140	3206 Szigetvári	Baranya	Dél-Dunántúl	386.71	5.50	70.59	27.05
141	4007 Bélapátfalvai	Heves	Észak-Mo.	402.02	4.70	70.42	26.88
142	3203 Sásdi	Baranya	Dél-Dunántúl	352.36	4.80	71.47	26.63
143	3506 Ózdi	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	378.38	6.10	70.00	26.20
144	3502 Edelényi	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	348.41	5.10	71.11	26.10
145	3515 Tokaji	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	404.59	7.20	68.81	26.00
146	4507 Nyírbátori	Szabolcs-SZ-B	Észak-Alföld	332.37	5.90	71.13	25.91
147	3310 Jánoshalmi	Bács-Kiskun	Dél-Alföld	345.50	5.40	70.92	25.87
148	4506 Nagyállói	Szabolcs-SZ-B	Észak-Alföld	325.78	4.90	71.53	25.64
149	3402 Mezőkovácsházai	Békés	Dél-Alföld	354.55	4.80	70.75	25.64
150	3204 Sellyei	Baranya	Dél-Dunántúl	341.52	3.90	71.41	25.56
151	3603 Kisteleki	Csongrád	Dél-Alföld	307.07	4.50	72.19	25.55
152	4206 Szécsényi	Nógrád	Észak-Mo.	393.41	4.80	69.68	25.51
153	3510 Szikszói	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	350.22	5.10	70.65	25.48
154	4511 Ibrány-Nagyhalászi	Szabolcs-SZ-B	Észak-Alföld	329.03	4.30	71.35	25.17
155	4510 Vásárosnaményi	Szabolcs-SZ-B	Észak-Alföld	328.47	6.20	70.60	25.11
156	3908 Derecske-Létavértesi	Hajdú-Bihar	Észak-Alföld	323.68	4.70	71.30	25.08
157	4503 Fehérgyarmati	Szabolcs-SZ-B	Észak-Alföld	328.64	5.90	70.69	25.08
158	4505 Mátészalkai	B	Észak-Alföld	354.11	6.90	69.54	25.00
159	3404 Sarkadi	Békés	Dél-Alföld	310.12	4.10	71.84	24.93
160	4405 Lengyeltóti	Somogy	Dél-Dunántúl	331.48	5.20	70.38	24.32
161	4501 Baktalórántházai	Szabolcs-SZ-B	Észak-Alföld	306.35	4.30	71.44	24.27
162	3909 Hajdúhadházi	Hajdú-Bihar	Észak-Alföld	332.89	3.80	70.76	24.15
163	4502 Csengeri	Szabolcs-SZ-B	Észak-Alföld	304.54	4.60	70.97	23.65
164	3503 Encsi	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	340.97	5.70	69.41	23.56
165	3514 Mezőcsáti	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	346.22	4.10	69.62	23.16
166	3512 Abaúj-Hegyközi	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	314.60	4.70	69.09	21.32
167	3513 Bodroghközi	Borsod-A-Z	Észak-Mo.	280.48	3.40	68.31	17.72
Magyarország				606.35	12.60	72.81	41.09

A human fejlettségi mutató (HFM) a fővárosi kerületekben

1	II.	1398.26	47.30	79.39	83.44
2	XII.	1327.14	46.40	77.86	79.83
3	I.	1191.87	42.60	76.77	74.41
4	V.	1096.16	32.10	76.67	66.90
5	XI.	963.97	33.70	76.46	65.65
6	III.	985.52	25.70	75.89	60.43
7	XIV.	895.42	26.30	75.44	58.72
8	XVI.	920.63	21.10	75.88	56.75
9	XXII.	926.21	21.70	75.20	56.16
10	XIII.	851.05	24.80	74.57	55.79
11	VI.	794.74	25.40	74.23	54.64
12	XIX.	829.00	17.30	75.04	51.74
13	IV.	914.82	19.10	72.85	50.90
14	XVIII.	820.14	15.00	74.54	49.48
15	XVII.	846.65	16.20	73.73	49.41
16	IX.	759.54	21.30	72.54	49.02
17	VII.	671.82	20.80	73.60	48.56
18	XV.	735.87	15.50	73.72	46.95
19	XXI.	739.32	12.60	73.52	45.03
20	X.	729.53	16.10	72.19	44.87
21	XXIII.	765.71	12.00	73.28	44.82
22	VIII.	615.88	18.20	72.18	43.63
23	XX.	704.44	12.90	72.44	42.87
	Budapest	887.44	23.80	74.09	55.08

*

A termékenység és a társadalmi státusz (ts)

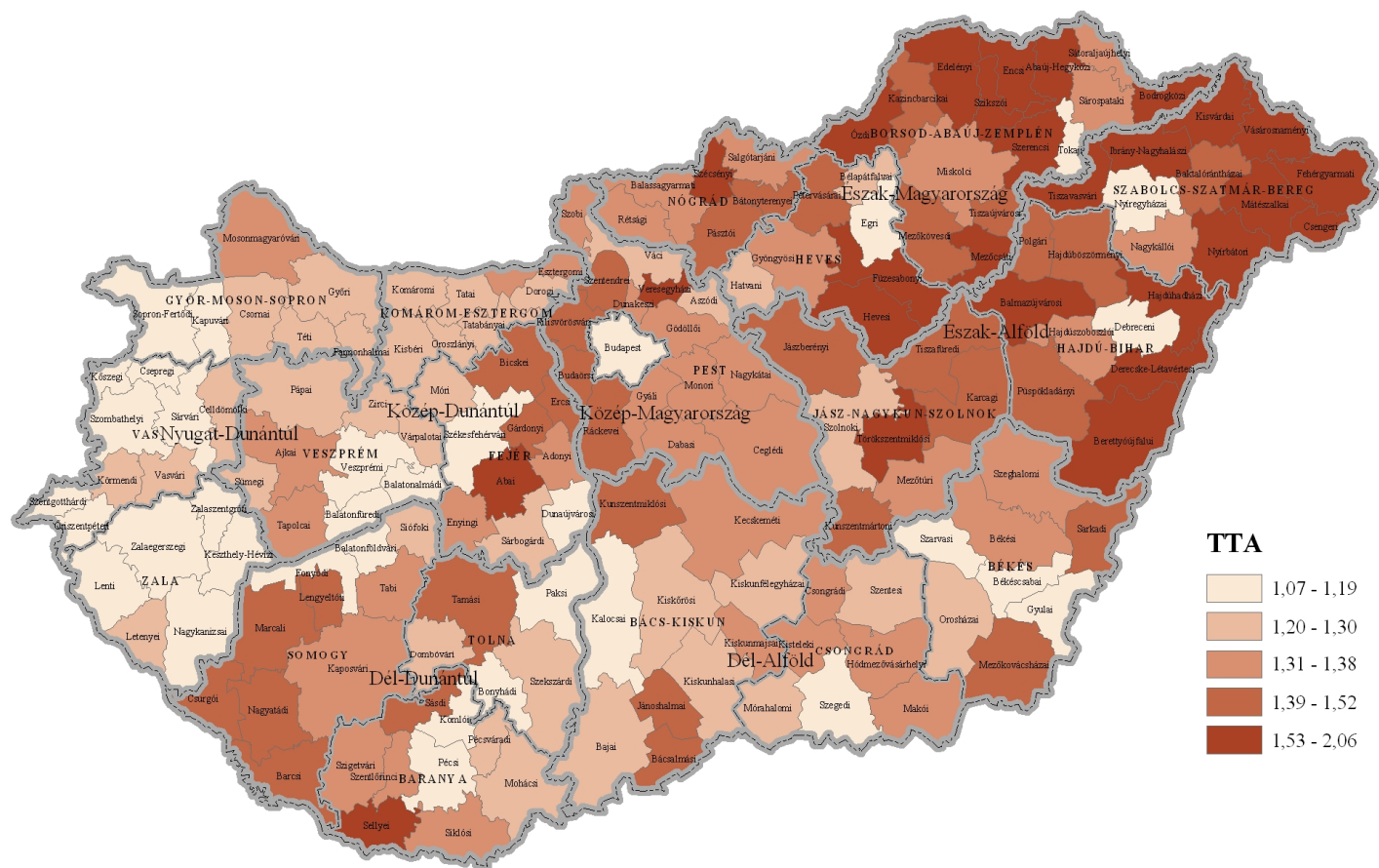
2003-2006^{a/b)}

	A legalacsonyabb					A legmagasabb				
Terület	Teljes termékenységi arány: TTA	Az egy főre jutó adóköteles jövedelem: AKJ (ezer Ft-ban)	A felsőfokú végzettségű-ek százalékos aránya a 25 éves és idősebb népesség-ben: FFV	Születéskor várható élettartam:	Humán fejlettségi mutató: HFM	Teljes termékenységi arány: TTA	Az egy főre jutó adóköteles jövedelem: AKJ (ezer Ft-ban)	A felsőfokú végzettségű-ek százalékos aránya a 25 éves és idősebb népesség-ben: FFV	Születéskor várható élettartam:	Humán fejlettségi mutató: HFM
Régió	Nyugat-Dunántúl 1.19	Észak-Magyarország 465.56	Észak-Magyarország 9.30	Észak-Magyarország 71.47	Észak-Alföld 34.37	Észak-Magyarország 1.44	Közép-Magyarország 789.99	Közép-Magyarország 19.40	Közép-Magyarország 73.73	Közép-Magyarország 50.29
Megye	Zala 1.15	Szabolcs-SZ-B 412.60	Békés 8.10	Borsod-A-Z 70.90	Borsod-A-Z 33.28	Borsod-A-Z 1.50	Fejér 677.00	Győr-M-S, ill. Pest 11.70	Győr-M-S 73.93	Győr-M-S 43.30
Kistérség	Békéscsabai 1.07	Bodroközi 280.48	Bodroközi 3.40	Bodroközi 68.31	Bodroközi 17.72	Abaúj-Hegyközi 2.06	Szentendrei 807.06	Szentendrei 20.80	Balatonfüredi 75.34	Budaörsi 50.60
Bp-i kerület	VI. 0.92	VIII. 615.88	XIII. 12.00	VIII. 72.18	XX. 42.87	I. 1.44	II. 1398.26	II. 47.30	II. 79.39	II. 83.44
100 000-nél népesebb kistérség	Szeged 1.13	Miskolc 571.99	Kecskemét 12.70	Miskolc 71.89	Miskolc 39.55	Kecskemét 1.33	Székes-fehérvár 797.60	Debrecen 19.10	Székes-fehérvár 74.45	Székes-fehérvár 49.99

a) AKJ: 2005

b) FFV: 2001

Teljes termékenységi arány (TTA)
Magyarország kistérségei, 2003-2006

Humán fejlettségi mutató (HFM) Magyarország kistérségei, 2003-06

